

HALET EFENDİ'YE DAİR BİR RİSALE

Dr. Süheyla YENİDÜNYA*

ÖZET

Mehmet Sâdık Rifat Paşa tarafından kaleme alınan “Hâlet Efendi” adlı risale, XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nde siyasi, mali, idarî, askerî erkleri ele geçirerek dönemin en etkili şahsiyetlerinden olan Mehmet Saîd Hâlet Efendi’nin tercüme-i halinden çok devrin siyasi olaylarının kısa bir özeti olmaktan öteye geçememiştir. Türk düşünce hayatının önemli temsilcilerinden ve Tanzimat Fermanı’nın mimarlarından olan Sadık Rifat Paşa eseri Hâlet Efendi’nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler içermemekte ve bazı bilgiler dönemin arşiv belgeleriyle çelişmektedir. Ancak yazarın kısa bir süre için de olsa Hâlet Efendi’yle aynı devri idrak etmesi ve görgü tanığı olması hasebiyle eser, yeni harflere aktarılarak hata ve eksiklikleri dipnotlarla düzeltilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sadık Rifat Paşa, Halet Efendi, Paris, Bağdat, İsyân.

A BOOKLET RELATED TO HALET EFENDİ

ABSTRACT

The booklet called “Halet Efendi”, which was written by Mehmet Sadık Paşa, hasn’t been able to mean more than being a short summary of the events of the time instead of being a biography of Mehmet Halet Efendi, who seized the political, financial and administrative powers and became one of the most effective personalities in the Ottoman Government , at the beginning of the 19 th century. The work of Sadık Rifat Paşa, who was one of the most important representatives of the Turkish intellectual life and one of the architects of the Hatt-i Sharif, doesn’t contain detailed information about Halet Efendi and some of the information in it contradicts with the archive documents of the period. But, because the writer was a contemporary of Halet Efendi for a short period and was a witness of the time, the work has been transferred with the new alphabet and the lacks of it has been tried to be corrected by means of footnotes.

Key Words: Sadık Rifat Paşa, Halet Efendi, Paris, Bağdat, Rebellion

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Mehmed Saîd Hâlet Efendi (1760-1822)¹, XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ne malî, idarî, siyasî ve askerî alanlarda yön vermiş olan önemli şahsiyetlerden biridir. Paris Elçiliği, Rikâb-ı Hümâyûn Reisliği, Bağdat Mübaşirliği, Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdalığı, Nişancılık gibi resmi görevlerde bulunan Hâlet Efendi'nin bunların dışında asıl görevi ise II. Mahmud'un gizli danışmanlığıdır. Devletin malî, idarî ve askerî erklerini elinde tuttuğu 1811-1822 tarihleri arasında Sultan II. Mahmud (1785-1839) ve dolayısıyla tüm devlet yönetiminde büyük bir nüfuz kazanmıştır. Merkezîyetçi bir yönetim anlayışına sahip olan Hâlet Efendi'nin ayanlarla özellikle Tepedelenli Ali Paşa ile mücadelesi, Feneriyotlar ve 1821 Rum İsyanı'yla ilişkisi, Yeniçeri Ocağıyla bağlantısı, Sultan II. Mahmud üzerindeki nüfuzu günümüzde de tartışılan konular arasındadır. Ancak Hâlet Efendi hakkındaki çalışmalar ağırlıklı olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarihi olmak üzere Asım, Şanizade ve Esad Efendi tarihlerinde yer alan bilgilerin sorgulanmadan tekrar edilmesinden ibarettir. Kronik bilgileri tarihi olayların aydınlatılması için başvurulan birinci el kaynaklar arasındadır. Fakat en büyük zaaflarından biri nesnel olmalarıdır. Dolayısıyla kroniklerde yer alan bilgilerin arşiv kaynaklarıyla mukayese edilmeden tamamıyla doğru olarak kabul edilmesi, onun hakkındaki bilgilerin objektiflikten uzak nesnel olması sonucunu doğurmuştur. Günümüze kadar Hâlet Efendi hakkında arşiv kaynaklı sadece iki çalışma bulunmaktadır ki bunlar Enver Ziya Karal'ın Hâlet Efendi'nin Hayatı ve Paris Büyükelçiliği² adlı kitabı ve Şevki Uludağ tarafından kaleme alınan "Konya'da Hâlet Efendi'nin İdamı"³ başlıklı makaledir ki özellikle Karal'ın eseri konulardaki eksiklikler, belgelerdeki anlamı bozan hatalı okumalar, belge tahrifatları ve yanlış yönlendirmeler

¹ Hakkında biyografik bilgi için bkz: *Hâlet Efendi Vakfıyesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kitaplığı No: 837, vrk.14a; Abdülbaki Nasır Dede, *Defter-i Dervişan*, İSAM, Demirbaş no:18112, vrk. 30a; Davud Fatin, *Tezkire*, İstanbul 1271, s. 54; Ahmed Resmi Efendi, *Sefinetü'r-Rüesâ*, İstanbul 1269, s. 157-160; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. X, Dersaadet 1309, s.113-116; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Dersaadet 1339, s.27-38; Enver Ziya Karal, *Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, İstanbul 1940, s.9; Şehabettin Tekindağ, "Hâlet Efendi", *İslam Ansiklopedisi (İ.A)*, C.VII, Eskişehir 2001, s. 123-125; Abdülkadir Özcan, "Hâlet Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XV, İstanbul 1997, s. 249-251; Süheyla Yenidünya, "*Hâlet Efendi'nin Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri(1760-1822)*" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*

³ Şevki Uludağ, "Konya'da Hâlet Efendi'nin İdamı", *Konya Halkevi Dergisi*, S.48, Konya 1942. Söz konusu çalışma, Hâlet Efendi'nin azline dair bazı arşiv belgelerinin transkribinin verilmesinden ibarettir.

nedeniyle dikkatli kullanılması gereken bir eserdir⁴. Tarafımızdan hazırlanan ve ağırlıklı olarak Başbakanlık Osmanlı ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivlerindeki belgelere dayanan Hâlet Efendi'nin biyografisine dair doktora çalışması ile Hâlet Efendi hakkındaki kronikler ve onlardan naklen yapılan çalışmalardaki hatalı ve eksik bilgiler, arşiv belgeleri ışığında düzeltilmeye ve özellikle hakkındaki ithamların doğruluk derecesi gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamıza konu olan "Hâlet Efendi" başlıklı 18 sayfalık risale Sadık Rıfat Paşa (1807-1857)⁵ tarafından kaleme alınmıştır. Ancak Sadık Rıfat Paşatarafından 1851-1852 tarihlerinde kaleme alınan orijinal nüshaya ulaşamadığı için İbnülemin Mahmud Kemal İnal⁶ tarafından 20 Temmuz 1914'de istinsah edilen ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Tasnifi'nde 3310 numarayla kayıtlı olan mecmuanın 161-171 varakları arasında yer alan nüsha kullanılmıştır⁷ Metternich'in etkisinde kalmış ıslahatçı bir devlet adamı⁸ ve Tanzimat Fermanı'nın mimarlarından⁹ biri olan Sadık Rıfat Paşa'nın söz konusu eseri, istinsah eden İbnülemin'in de kaydettiği gibi maalesef Hâlet Efendi'nin hayatı değil o dönemin çok kısa bir özetinden ibarettir. Biyografisi çalışılan şahsın dönemin olayları içerisinde kaybolması söz konusu eserlerin temel zaaflarındandır ki bu çalışmada da bu durum karşımıza çıkmaktadır. Üstelik Hâlet Efendi dönemini idrak etmesine rağmen Sadık Rıfat Paşa hatalı bilgiler vermektedir. Eser, hatalarına ve tam manasıyla bir biyografi çalışması

⁴ Yazar söz konusu eserinde, Hâlet Efendi'nin Paris elçiliği esnasında uğraştığı konulardan sadece biri olan Napolyon'un imparatorluk unvanının tasdiki meselesini ele almış ancak onun büyük mesai sarf ettiği tarife maddesine hiç değinmemiştir. Konsolosluklar açma bahsinde de eksik bilgi vermiştir. Karal'ın belgelerdeki okuma hataları belge tahrifatı ve okuyucunun yanlış yönlendirilmesine neden olan bilgi hataları için bkz: S.Yenidünya, *a.g.e.*, s.5-6.

⁵ Sâdık Rifat Paşa hakkında biyografik bilgi için bkz: Sâdık Rifat Paşa, *Müntehabat-ı Âsâr*, Dersaadet 1290, s. 2-6; Ali Akyıldız, "Sâdık Rifat Paşa", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 400-401; Bekir Günay, *Mehmed Sâdık Rifat Paşa'nın Hayatı, Eserleri ve Görüşleri* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992.

⁶ Son dönem Osmanlı devlet adamları, şairleri, musikişinasları ve hattatları üzerine biyografileri ve tarih bilgisiyle tanınmış bir alim olan İbnülemin Mahmut Kemal İnal hakkında bkz: Ömer Faruk Akgün, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 249-262.

⁷ Uzun süreden beri kayıp olan söz konusu eseri bulan ve beni bilgilendiren sayın hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız'a teşekkürlerimi sunarım.

⁸ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 401.

⁹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul 1996, s. 199-200.

olmamasına rağmen bir görgü tanığının kaleminden çıkmış olması nedeniyle tarafımızdan yeni harflere aktarılarak literatüre kazandırılmaya ve dipnotlarda yapılan açıklamalarla eserde üstün körü geçilen konular hakkında bilgi verilmeye ve hatalar düzeltilmeye çalışılmıştır

Erbâb-ı ma'lûmât ve tecrübe indinde bedîhîdir ki şimdiye kadar Devlet-i Aliyye'de zuhûra gelen bu kadar vuku'ât-ı cesîme-i nâfi'â saltânât-ı seniyyede kesb-i vücûd ve tahsîl-i nüfûz ve ikbâl eden zevât-ı meşhûrenin vâsita ve mu'âvenetleriyle hâsıl olduğu misillü ekser vuku'ât -ı müte'ellime ve reddiyyeye dahi ârâ-yı keyfiyet ile idâre-i umûr eden ashâb-ı ikbâlin tedâbîr-i nâfi'a-i hod serâneleri sebep olmuş olduğu muhtâc-ı ta'dâd ve îzâh değildir. Bu cümleden olmak üzere devr-i hazret-i Mahmûd Hân-ı Sâni'de asrını müdrîk olduğum meşhûr Hâlet Efendi ki vezîr-i ma'nevî sûretinde kaffe-i hall ü akd-ı umûr ve red ve kabûl yed-i müstakilline mufavvaz olarak vâkı'a bu zât kendini bilenlerin ma'lûmu olduğu üzere zâten kendisi bir asil-zâde ve ka'ide üzere sigar-i sinninden beri terbiye ve hizmet görmüş sûretinde olmayarak evâ'il-i hâli envâ' felâketle ba'zı kibâr ve ulemâ ve ricâl-i devlet dâ'irelerinde iktisâb-ı hüner ve terbiye eylemiş¹⁰ ve ol takrîble

¹⁰ Kırımî Hüseyin Efendi ve Mihrimah Hanım'ın (*Hâlet Efendi Vakfiyesi*, vrk. 14a) oğlu olan Hâlet Efendi'nin Kırım'da 1760 tarihinde (Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 9; Şehabettin Tekindağ, *a.g.e.*, s. 123-125; Abdülkadir Özcan, *a.g.e.*, 249-251) doğduğu tahmin edilmektedir. 3-4 yaşlarındaiken ailesiyle beraber Kırım'dan İstanbul'a göç etmiş, babası Kırımzâde Hüseyin Efendi dönemin meşhûr şeyhülislâm ailesi Ebu İshak-zâde Şerif Mehmed Efendi'ye intisap etmiştir. Burada Şerif Efendi'nin oğlu ve geleceğin meşhur şeyhülislâmı olan Ataulah Efendi ile birlikte yetişen (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.X, s.114-115) Hâlet Efendi, Hanegî usûlüne (Hanegî usûlü hakkında ayrıntı için bkz: A. Haluk Dursun, "XIX. Yüzyılda Adam Yetiştirmede Hanegî- Himaye Usulü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S. IV, İstanbul 1996, 1-12; Mustafa Ülger, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13/1, Elazığ 2008, 197-206) göre eğitim almıştır. Gençlik yıllarında da ikbal basamaklarını hızla tırmanmasının bir diğer anahtarı olan Galata Mevlevihanesi'ne devam etmeye başlamış, kariyerinde hızla yükselmesinin kapılarını açacak anahtarlardan biri olan intisab usûlü [intisab usûlü eğitim hakkında bkz: Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmet Paşa'nın Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri(1756-1855)* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s.405] ile burada tanışmıştır. Bu esnada dönemin reisülküttâbı Mehmet Râşid Efendi'ye mühürdâr yamaklığı yapmış, zekâsı, kavrama üstünlüğü ve dirâyetiyle taktir toplamışken görevinden ayrılarak Rumeli'ye gitmiş, Rumeli Valisi Ebubekir Sami Paşa ve Ohri'li Ahmed Paşa'nın kâtiplik hizmetlerinde bulunmuştur (Fatin, *a.g.e.*, s. 54; Ahmed Resmi Efendi, *a.g.e.*, s. 157-160). Rumeli ve İstanbul arasında bu şekilde bir süre gidip gelen Hâlet Efendi, nihayetinde Galata Mevlevihanesi'nin şeyhi aynı zamanda Sultan III. Selim'in (1761-1807) gözdesi olan (Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983, s. 271) tasavvuf edebiyatının meşhur şairlerinden Galip Efendi'ye intisap etmiştir (Abdülbaki Nasır Dede,

Kallimaki Paşa¹¹ ma'iyetinde kâtib bulunduğu hâlde ibtidâ Bey'in cem'iyetine me'mûr olarak zâten dahi ashâb-ı dirâyet ve kıyâsetden bulunması ve ol vakit Paris'e sefâretle bir münâsibinin aranılması cihetiyle asr-ı hazret-i Selîm Hâni de Paris sefâretine me'mûr olarak meşhûr Napolyon vaktinde Paris'de hayli seneler hizmet-i sefâretde ve Paris'in fesâdlu vakitlerinde ve pek çok kanlar döküldüğü zamanlara tesâdüf: [2]jetmesi¹² galibâ mâye-i asliyesinde merkûz olan hûnrîzliğine kuvvet verib yâ'nî irade-i umûr-ı mülkiye yalnız sefk-i dem ile olur ma'nâlarına zâhib olub hîn-i avdetinde beylikci-i dîvân-ı hümâyûn ve çok geçmezden âlâ rivâyetin kendinin de medhâl ve ma'lûmâtı olduğu¹³ vâk'a-i ma'hûde de ya'ni hall-i Selîm Hâni'de ve cülûs-ı Sultan Mustafa'da riyâset-i celîle mansıbına ta'yîn olunduysa da pek çok geçmeden infisâl edib ve ba'zılarının si'âyetiyle Kütahya'ya nefy olunub¹⁴ ba'd'e-l itlâk¹⁵ Dersa'âdet'e geldiğinde

a.g.e., vrk. 30a). Bu intisabı sayesinde Galata Mevlevihanesi'nin müdâvimlerinden olan Zahire Nazırı Mustafa Efendi, Kasapbaşı Hacı Mehmet Ağa ve Tersane-i Amire Tercümanı Kallimaki Bey'in kâtiplik hizmetlerinde bulunmuştur.

¹¹ Tersane-i Amire tercümanı Kallimaki Bey'in, Rikâb kethüdâsı olan Mustafa Reşid Efendi'ye gönderdiği takrirleri kaleme alan Hâlet Efendi, hattı ve imlası ile göz doldurmuştur. Ancak Babîâli yönetimi ile yakınlaşması Sâdık Rifat Paşa'nın iddia ettiği gibi Kallimaki'nin yanındaki kâtiplik hizmeti esnasında değil yukarıda belirtildiği çok daha önce Galata Mevlevihanesi'ne intisabı sayesinde olmuştur.

¹² Muhasebe-i evvel payesiyle [Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye(C. HR.) 973], 29 Aralık 1802 tarihinde (Ahmed Vasıf, *Tarih-i Vasıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi No: 608, C. II, vrk. 40a) Paris Büyükelçisi olarak atanan Hâlet Efendi 22 Eylül 1803'te (BOA, Hatt-ı Hümâyûn (HAT). 5617) Paris'e varmıştır. Yani Fransız İhtilali'nden (1789) 14 yıl sonra Paris'te büyükelçilik yapmıştır. Paris'te bulunduğu sıralarda Napolyon'a suikast girişimi (BOA, HAT. 5815) ve bu olayın hemen arkasından Avusturya Elçiliği'nin aranması (BOA.C.HR. 2506) gibi olaylara şahit olmuştur. Ancak sefâreti Sâdık Rifat Paşa'nın iddia ettiği gibi Paris'te kan dökülen bir döneme denk gelmemektedir.

¹³ İsyan esnasında öldürülen Rikâb-ı Hümâyûn Reisülküttabı Safî Efendi yerine, Sultan III. Selim döneminde Fransa Büyükelçiliği'nde bulunarak devrin bürokratları arasına giren Hâlet Efendi'nin getirilmesi aslında muhafazakâr olan politik kimliğini ve isyanla doğrudan olmasa da bir bağlantısı olduğunu ortaya koymaktadır. (Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Süheyla Yenidünya, *a.g.e.*, s.88-90).

¹⁴ Hâlet Efendi 7 Muharrem 1223 (6 Mart 1808) tarihinde (BOA., Sadaret Defteri no:357, s. 90; Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü*, İstanbul 2007, s. 208). Babîâli'de idari kadroda yaşanan değişiklikler, Fransa'ya karşı takındığı politik tavır ve nihayetinde Fransız Elçisi Sebastiani'nin baskıları sonucunda reisülküttaptıktan azl edilerek Kütahya'ya sürülmüştür. (Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Süheyla Yenidünya, *a.g.e.*, s.140-145) Ahmed Cevdet Paşa, Hâlet Efendi'nin azil tarihi olarak Hilal-i Şevval 1222 (Aralık 1807)'yi göstermiştir (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.VIII, s.244). Ancak yukarıdaki veriler doğrultusunda müellifin Hâlet Efendi'nin görevinde ibka edildiği tarih olan 3 Şevval 1222(4 Aralık 1807) (BOA., Sadaret Defteri, no:357, s. 68) ile azil tarihini karıştırdığı anlaşılmaktadır.

ol vaktin hükmünce Bağdad Vâfisi Süleyman Paşa'nın evzâ'-ı nâ-becâsından dolayı mümkün olabilir ise anı i'dâm etdirmek¹⁶ me'mûriyet-i hafiyesiyle Bağdad'a ta'yîn olunmasıyla hizmetinde fevka'l-me'mûl muvaffak olarak avdet eylediğinde ve ba'zı rivâyât-i mevsûkaya göre Sultan Mahmûd hazretlerine ol vaktin hükmünce memâlikde türemiş olan bunca derebeylerinin vücûdu halinde lâyıkiyla icrâ-yı hükümet ve tekâmül-i namûs-ı saltânât olunmaz vâdisinde ba'zı şeyler söyledikde bunda çâre ve tedbîr nedir deyu vuku' bulan suâl-i şâhâneye "inşâallah kulunuz Bağdad'a gidib muvaffak olarak geleyim de sâye-i pâdişâhîde bunların da def'-i ga'ilesi çâresi bulunur" yollu cevap vererek âtîde dahi kendisinin lüzûm-ı hafisini sem'-i hümayûna koymuş idi. Şu ifâdesi [3] zihn-i şâhâneye te'sîr ederek hîn-i avdetinde vezîr kethüdalığı câh-ı vâlâsıyla taltîf ve üç sene kadar o hizmet-i celilede istihdâm ve tevkîf olunub fi'l-hakîka eyyâm-ı me'mûriyetinde hayli derebeylerinin def'-i tenkîlleri hizmet-i mebrûre ve meşkûresi meşhûd olmakla git git takarrüb-i mahremiyet ve ikbâli mümtedd ve kethüdalıktan nişancılık mansıbyla dahi yedi sekiz sene bünyân-ı nüfûz

¹⁵ Hâlet Efendi Kasım 1809'da affedilerek sürgün yeri olan Kütahya'dan İstanbul'a çağırılmıştır. (Mehmed Ataullah Şanizade, *Tarih*, C.I, 1284/1867, s. 250; Hâlet Efendi ve afi emrini getiren mübaşir arasında geçen diyaloglar için bkz: Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi: Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani*, C. I, (Haz.Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, s. 552-554).

¹⁶ Olağanüstü yetkilerle mübaşir olarak Bağdat'a gönderilen Hâlet Efendi, Rıfat Paşa'nın ileri sürdüğü gibi Bağdat Valisi Süleyman Paşa'yı idam etmek için değil, ödemediği vergileri ve muhallefât bedellerini suhûletle paşadan tahsil için gönderilmiştir (BOA., Hatt-ı Hümayûn (HAT) 20843, C.DH. 16720, 3728). Ancak tüm yolları deneyip başarılı olamazsa en son çare olarak Süleyman Paşa'yı idam etmesi için gerekli emirler de kendisine teslim edilmiştir. Hâlet Efendi de bu emirler doğrultusunda ilk önce Süleyman Paşa'yı ikna etmeğe çalışmış ancak müzakereler esnasında bir sonuca ulaşamayacağını anlayınca (TSMA., E 7147/1) idamı için harekete geçmiştir (BOA., Kamil Kepeci Defter (KK.d) 22, s. 31). Sâdık Rıfat Paşa'nın Hâlet Efendi'nin Bağdat'tan "fevka'l-me'mûl muvaffak olarak" döndüğüne dair verdiği bilgi de hatalıdır. Hâlet Efendi sessiz sedasız halletmesi gereken bir meseleyi ancak savaşılarak çözümlenebilmiştir. Gerek Sultan II. Mahmud gerekse Babîâli tarafından başarılı olarak kabul edilmesi ve büyük iltifat görmesinin altında yatan sebep 832.5 kesesi nakit ve geri kalanı polîçe olmak üzere toplam 1500 kese muhallefât bedelini neredeyse boş olan (BOA., HAT. 51407) hazineye kazandırmasıdır ki Bağdat dönüşünde Rikâb-ı Hümayûn Kethüdalığı'na getirilerek [(Hâlet Efendi 13 Haziran 1811 (BOA., Sadaret Defteri no 357, s. 357) 17 Ocak 1814 (BOA., Sadaret Defteri no 358, s. 125) tarihleri arasında bu görevi ifa etmiştir] mükafatlandırılmıştır. (Hâlet Efendi'nin Bağdat Mübaşirliği ve sonraki dönemde Bağdat ve civarındaki faaliyetleri hakkında bkz: Süheyla Yenidünya, XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ta Kölemen Hâkimiyetini Kaldırma Teşebbüsleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.182, İstanbul 2009, s. 119-164).

ve ikbâli müşeyyed olarak¹⁷ çünkü ekser ehl-i ikbâlin evâil-i hâli etvâr-ı **müstakimâne** ile devlet ve millete hüsn-i hizmet etmeğe gayretten ibâret olduğu misillü giderek tezyîd-i ikbâl etdikce kesb-i **menfa'ât**-i zâtiye etmeğe ve tam' ve irtikâb semtlerine gitmeğe başladıkları ve bu ise inhisâr-ı menfa'at ve ikbâl demek olarak akrân ve emsâlleri **bi't-tabi'** çekemeyerek hasede ve husemâ ve mu'arızları çoğaldığı ve bu misilü çoğaldıkca kendileri dahi muhâfaza-i menfa'at-i nefis ve ikbâl vâdîsine saparak nice nice harekât-ı gaddarâneye mütecâsir oldukları mesbûku'l- emsâl olduğundan efendi hazretleri dahi muhâfaza-i ikbâl için e'âlî ve edânîden nicelerinin canlarını bî gayr-i hakkın yakmış ve Darbhâne Nâzırı Abdurrahmân Bey'i¹⁸ yalnız delikanlı hizmetkâr bahânesiyle ve ba'zı duyûnu teraküm etmesi cihetiyle ve daha başka bir takım vesâ'il ile dahi ithâm ederek Darbhâne-i Amire mübâya'a sarrâfları Düzoğullarını¹⁹ i'dâm ve itlâk ile hâne ve hânümânlarını söndürmüştür. Ve mu'ahharan dahi kırk seneden beri Toskalık ta'bir olunan

¹⁷ Sâdık Rifat Paşa'nın Hâlet Efendi'nin nişancılık görevini ifa ettiği süreyle ilgili verdiği bilgi yanlıştır. Hâlet Efendi Rikâb -ı Hümâyûn Kethüdalığı'ndan ayrıldıktan (17 Ocak 1814) sonra 10 Eylül 1815-29 Ağustos 1816 tarihleri arasında (BOA., Tahvil 39, s. 161) şimşekleri üzerine çekmemek için daha pasif bir görev olan nişancılık hizmetini ifa etmiştir. Ancak 1816 yılından ikinci kez nişancılığa getirildiği 1821 tarihine kadar hiç bir mansıp almayarak perde arkasında kalmış ve işleri oradan idare etmiş 13 Kasım 1822 tarihinde (BOA., Tahvil 39, s. 161) ise nişancılıktan azl edilerek Konya'ya sürülmüştür.

¹⁸ Darphane Nazırı Abdurrahman Bey'in idamında her ne kadar Hâlet Efendi'nin rolü olduğu yazılsa da devrin kroniği Şanizade Tarihi'nde içinde Hâlet Efendi'nin de bulunduğu yedi kişilik bir grubun imzaladıkları bir belge ile Sultan II. Mahmud'tan Darphane Nazırı'nın affını talep ettikleri ancak bu tekliflerinin kabul edilmediği kaydedilmiştir (Şanizade, *a.g.e.*, C.III, s. s. 65).

¹⁹ Sultan III. Mustafa (1717-1774) döneminde Darphane-i Amire sarraflığına getirilen (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2003, s. 219) Katolik Ermeni Düzoğulları ailesi 1807 Kabakçı Mustafa İsyanı'nda asiler tarafından ortadan kaldırılmak istenmiş ancak bu tehlikeyi atlatarak (Oğullukyan Ruznamesi'nde Düzoğulları'nın adı asilerin ortadan kaldırmak istediği Ermeni sarrafları arasında sayılmaktadırlar (*George Oğullukyan Ruznamesi 1806-1810 İsyamları*, tercüme ve notlar: Hrand Andreasyan, İstanbul 1972, s.8). Ancak Kabakçı Mustafa İsyanı'nın anlatıldığı bir başka tarihçe olan Tüfengci-başı Arif Efendi Tarihçesi'nde yer alan Ermeni sarraflar arasında Düzoğulları'nın ismine rastlanmamaktadır (Fahri Çetin Derin, "Tüfengci-başı Arif Efendi Tarihçesi", *Bellekten* C. XXXVIII, Ankara 1974, s. 402) 1819 yılının Eylül'üne kadar görevlerinde kalmışlardır. Ancak bu tarihte 22.000 kesesi darphaneye, 16.000 kesesi tüccar, kuyumcu, kürkçü gibi esnaflara olmak üzere toplam 38.000 kese açıkları nedeniyle görevlerinden alınmışlardır (ayrıntı için bkz: Şanizade, *a.g.e.*, C. III, s. 64-70). Ancak Oğullukyan Ruznamesinde Düzoğulları'nın ortadan kaldırılmasının sebebi Hâlet Efendi olarak gösterilmektedir (Oğullukyan, *a.g.e.*, s. 15). Bu iddianın gerçekliği arşiv çalışmalarımızda tespit edilememekle birlikte Düzoğulları'nın muhalefatının zabtı için Hâlet Efendi'nin görevlendirilmesi ve sahilhanelerinin de sarrafı Haskil'e verilmesi ilginç bir ayrıntıdır (Şanizade, *a.g.e.*, C. III, s. 69-70).

Yanya mülhakatı sancaklarını [4] mutasarrıf olan meşhûr Tepedelenli Ali Paşa'ya kendisine istediği kadar akçe ve hedâyâ göndermediğinden infi'âl edib²⁰ Paşo Bey gibi ba'zı husemâsını iltizâm ve taltîf etmesi²¹ ve bu sebeble

²⁰ Kronikler ve onları kaynak olarak yapılan çalışmalarda Hâlet Efendi ve Tepedelenli Ali Paşa arasındaki mücadelenin sebebi Hâlet Efendi'nin Tepedelenli tarafından kendisine gönderilen parayı az bulması olarak açıklanmaktadır [Esad Efendi, *Vak'ânüvis Es'ad Efendi Tarihi*, (neşre haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 708, Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.XII, s.35]. Bazı yabancı kaynaklarda ise Mevlevî Hâlet Efendi'nin Bektaşiliğe olan düşmanlığından dolayı Ali Paşa ile mücadeleye giriştiği kaydedilmiştir (W., Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, C.I, New York 1973, s.620,621). Ancak Bektaşî olan yeniçerilerle ilişkisi göz önüne alındığında ileri sürdükleri bu fikirde büyük yara almaktadır. Hâlet Efendi'nin sırf bu sebeplerden dolayı Tepedelenli'nin tenkilini istemesi, Sultan II. Mahmud'un buna göz yumması ve Tepedelenli'nin de para vermemek için asi damgasını yemeyi göze alması zayıf bir ihtimaldir. İkili arasındaki meselenin çok daha köklü olduğu arşivlerde yaptığımız son çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Rumeli'de kâtiplik yaptığı esnada taşradaki otorite boşluğunu gören ve bir lâyiha kaleme alarak merkezin gücünün taşraya sirayeti için ayanların ortadan kaldırılması ve Enderûn'da yetişmiş vezirlerin bölgeye gönderilmesi gerektiğini savunan (TSMA E. 7141). Hâlet Efendi daha sonraki siyasi hayatı boyunca bu fıkre sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Tepedelenli Ali Paşa'nın düzenli bir topçu birliği oluşturma çabaları ise [Tepedelenli'nin 8000 kişilik muntazam bir topçu birliği oluşturduğu Ahmed Cevdet Paşa Tarihinde de yer almaktadır (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XII, s.35] Hâlet Efendi tarafından varlığının temel dayanaklarından olan yeniçeriler için bir tehdit olarak algılanmıştır [Hâlet Efendi yakın ilişki içinde olduğu sadrazam Hurşit Ahmed Paşa'nın vasıtasıyla böyle bir uygulamanın yarardan çok zarar getireceği bahanesiyle Ali Paşa'nın topçu birliğini ortadan kaldırmıştır (BOA., A.MKT 1205/6)]. Ayrıca ayan kökenli olan Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımıyla tahta çıkan ve hükümranlığını kısıtlayan Sened-i İttifak gibi bir belgeyi kabul etmek zorunda kalan II. Mahmud da Tepedelenli'den oldukça rahatsızdı. Tenkilinden çok daha önceleri Ali Paşa'nın son 10 yıldan beri bir türlü ıslah edilememesinden şikâyet ediyordu (BOA., HAT. 48892). Hatta 1810-1812 yıllarında İnebahtı, Mora ve Tırhala sancaklarına iktidar sahibi vezirler atayıp, Tepedelenli'nin etrafında bir güç dairesi oluşturularak nüfuzunun kırılması düşünülmüş, fakat Rus seferi devam ederken bölgede böyle büyük bir idari değişikliğin daha fazla zarar getireceği kanaatine varılarak bundan vazgeçilmişti (BOA., HAT. 20984). Sultan ve Babıâli kendisinden uzun süre rahatsızlık duymasına rağmen uygun şartları beklemeyi tercih edecekti. Tepedelenli ise adeta devlet içinde devlet haline gelmişti. Her an topraklarını genişletme (TSMA., E 1264/1; BOA.,C. DH.9409) çabasının yanında, yaptığı her yardım için tavizler koparmaya çalışmış (BOA., C.DH. 11879), orduya asker göndermemiş hatta Rusya ve Avusturya ile Osmanlı devletinin topraklarını paylaşmak üzere anlaşma yapacak kadar ileri gitmişti [(BOA., HAT. 48908A; Serhat. Şahin Başkaya "Mehmet Mansur Efendi ve Rum Fetretî (Yunanistan İsyanı ve Teşekkülü) Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", (Marmara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997, s. 55-68]. Görüldüğü üzere Sâdık Rifat Paşa'nın Hâlet Efendi'nin devrini idrak etmesine rağmen Hâlet Efendi ve Tepedelenli arasındaki meseleyi kroniklerde yer aldığı şekilde sadece paraya dayandırması hatalı ve eksik bir değerlendirmedir. (Hâlet Efendi ve Tepedelenli arasındaki mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Süheyla Yenidünya, *Hâlet Efendi'nin Hayatı.....*, s. 206-227)

kendisini isyâna celb vge mecbûr etdirmesi cihetle bi'l- ahire üzerine ordular ve seraskerler ta'yîn olunarak ve nice tekellüf ile re'y verilerek dürlü müşkîlâtla ele geçirilmiş iken ba'zı ifâdat-ı mevsûkaya göre bu re'y ve te'mîn üzerine katl ve i'dâmı selb-i emniyet ve nâkîsa-ı namûs-ı saltânâtı mûcib olacağından katl ve i'dâm olunmayarak Dersa'âdet'e celb ile zir-i cenah saltânât-ı seniyyede mahfûzen ikâmet etdirilmesi sûretini ol vakit asdîkâ-yı vûkelâ-yı saltânâtdan ba'zıları efendiye ihtâra cesâret etmişler ise de sûret-i muvâfakat göstermeyib bu i'dâm muvâfakatının asıl iç yüzü Dersa'âdet'e geldiğinde şâyed hakkında vuku' bulan mu'âmele bi-gayr-ı hakk efendinin gadriyle vuku' bulmuş olduğunu sem'-i şâhâneye ilka etdirir de hakkında tagayyür-i teveccühât-ı aleyh ile sû-i mu'âmeleyi da'vet eder havf ve mülâhazasına ve bir de malına ve servet-i nakd-i hâliye istihsâli hırs ve tam'ına mebnî katl ve i'dâm olunub²² eğer fi'l-hakîka katlinden sarf-

²¹ Ali Paşa'nın muhalifleri birer birer İstanbul'a, paşayı alt edebilecek tek güç olarak gördükleri Hâlet Efendi'nin yanına gelmişlerdir. Bunlar arasında Paşo İsmail Bey (Ali Paşa'nın oğlu Veli Paşa'nın yazıcısı olan Paşo İsmail ile Ali Paşa arasındaki çekişme için bkz: Esad Efendi, *a.g.e.*, s. 22-23), Drama Nazırı Mahmud Bey (BOA., HAT. 48872), Zeynelabidin Bey [Yenişehir ileri gelenlerinden ve Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Zeynelabidin Bey bir aralık İstanbul'a çağırılarak çavuşbaşı ve sadrazam kethüdalığına getirilmişti. Bazı çiftlik ve diğer gelir işlerinden dolayı Ali Paşa'dan rahatsızlık duyuyordu. Hâlet Efendi'nin Ali Paşa hakkındaki fikirlerini desteklediği için Hâlet Efendi tarafından da takdir görüyordu (Şanizade, *a.g.e.*, C.III, s.155)] gibi güçlü hasımları bulunuyordu. Drama Nazırı Mahmud Bey ve Paşo İsmail Bey hem Arnavutluk hem de Ali Paşa hakkında çok bilgiye sahip oldukları için Tepedelenli'ye karşı doğru adımların atılması için onların bilgilerinden yararlanmış (BOA., HAT. 48905) ve yönlendirmeleriyle bir takım tedbirler alınmıştır (BOA., HAT. 18019). Zeynelabidin Bey ise Hâlet Efendi'nin en büyük destekçisiydi (Şanizade, *a.g.e.*, C.III, s.157). Bu üç şahıs gerek Tepedelenli'ye dair sundukları raporlarla (BOA., HAT.48905A, 48879, 20894, 18019, 8873) ve gerek meşveret meclislerinde (BOA., HAT. 48879) adeta Hâlet Efendi'nin sesi olmuşlar ve onun istediği doğrultuda kararların alınması için her türlü manevrayı yapmışlardır. Ali Paşa'nın, saltanatın merkezi olan İstanbul'da Hâlet Efendi'nin kanatları altına sığınan Paşo İsmail Bey'i öldürtmeye çalışması (Tayyar-zâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, C.III, İstanbul 1294, s.100; *The Recreation*, Edinburgh, s.132-133) ise sonunu getiren olaydır. Sultan II. Mahmud saltanat merkezinde böyle bir şeye cesaret eden Ali Paşa'nın tedibi için asker toplanmasını emrederek (BOA., HAT. 21032 G, 21032 L) olaya son noktayı koymuştur.

²² Tepedelenli'nin üzerine gönderilen Hurşit Ahmed Paşa uzun uğraşlar sonucunda ve canına bir zarar verilmeyeceği taahhüdüyle Ali Paşa'yı Yanya'daki iç kaleden çıkarıp adaya geçirmeyi başarmıştı (BOA., HAT. 21018A). Ancak Söz konusu taahhütname, halk arasında Ali Paşa'nın affedildiğine dair bir dedikodunun yayılmasına neden olmuştu. Dedikoduların önüne geçilebilmesi için paşanın her ne şekilde olursa olsun öldürülmesine dair bir fermanın olması gerekiyordu. Ancak İstanbul'dan gelecek olan bu fermanın beklenmesi zaman alacak ve iş işten geçmiş olacaktı. Bunun üzerine Hurşit Ahmed Paşa da sahte bir ferman düzenledi (BOA., HAT. 48085. Hurşit Ahmed Paşa tarafından düzenlenen sahte fermanın metni için bkz:

nazarla Tepedelenli gibi bir ihtiyar paşayı ahir ömründe Dersa'âdet'de ikâmet etdirmekte bir gûnâ mahzûr-ı mülkî olmayacağından başka verilen re'y cihetiyle namûs-ı saltânât-ı seniyyeye hâlel gelmemek ve hem de âfide [5] beyân olunacağı vechle ileride Mehmed Ali Paşa'ya mûcib-i ibret ve ihtiyât olarak istihsâl-i kuvvet ve bi'l- ahire izhâr-ı isyân ve muhâlefetine ve belki hayatda bulundukca Mora'ya ta'yîn olunur vehm ve mülâhazası ve Rum fesâdının zuhûruyla bu kadar felâketlere sebebiyyet verilmemiş olur idi. Bundan başka vüzerâ ve mîrimîrandan Veli Paşa ve Muhtar Paşa gibi oğullarını dahi ibtidâ Anadolu'ya başka başka nefy **etdirmiş** iken onun ile de kanâat etmeyerek telef ve ifnâ etdirib²³ her ne kadar Tepedelenli takımı

Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XII, s. 220-221). Görüntüde Ali Paşa'ya af fermanını götüren Mehmet Paşa yanında Hurşit Paşa tarafından düzenlenmiş sahte fermanı da almış böylece oyunun son perdesi de oynanmıştı. Tepedelenli'nin yanına varınca sözde af fermanının geldiğini haber vermiş, ancak bu kadar kısa sürede İstanbul'dan fermanın gelececeğini bilen Ali Paşa, bir tuzağa düştüğünü anlayarak her ne kadar kendini savunduysa da ölümden kurtulamamıştır (Esad Efendi, *a.g.e.*, s. 711). Ali Paşa'nın öldürülmesine dair gönderdiği mufassal takiriyle birlikte düzenlediği sahte fermanı da yollayan Hurşit Ahmed Paşa, bu olayın yayılmamasını ve gizli tutulmasını istiyordu. Sadrazam ise normalde ölümlerle sonuçlanması gereken Hurşit Paşa'nın bu sahtekârlığını savunuyor ve paşanın söz konusu fermanı mecburiyet karşısında hazırladığını ifade ediyordu. Değil kendi adına sahte ferman düzenlenmesi, emirleri hilafına davranışları şiddetle cezalandıracağını sık sık ifade eden Sultan II. Mahmud ise bu sahtekârlığı görmezden geliyor hatta bunun duyulması halinde hükümdarlığına hâlel geleceğinden sahte fermanın gelecekte de meydana çıkarılmamak üzere saklanması emrediyordu (BOA., HAT. 48085). Ahmed Cevdet Paşa, Hâlet Efendi'nin takdirini kazanmak için taahhüdünü yerine getirmeyen ve sahte ferman düzenleyebilecek kadar ileri giden Hurşit Ahmed Paşa'yı kınamaktadır. Ancak bununla birlikte Tepedelenli Ali Paşa'nın Arnavutlar arasında değiştirilmesi asla mümkün olmayan "beşe" namı adı altında rey buyrulduğunu verdiği bir köy ahalisini katlettiğini kaydederek Ali Paşa'nın ektiğini biçtiğini ima etmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, CXII, s.33).

²³ Tepedelenli Ali Paşa'nın oğulları olan Veli ve Muhtar Paşaların sürgün edilmelerine rağmen hala hayatta olmaları bölge halkının devlet tarafına geçmesi önünde engel teşkil ediyordu. Çünkü gerek Rumlar ve gerek ekseri Arnavut olan Müslümanlar, Ali Paşa'ya bir şey olsa bile oğullarından birisinin devlet tarafından affedilerek yine Yanya muhafazasına verileceğini ve o zaman da babalarının intikamını alacaklarını düşünmekteydiler. Dolayısıyla bölgede tam manasıyla düzenin sağlanabilmesi için söz konusu şahısların öldürülmesi gerekmektedir. Ancak daha önce rey buyrulduğunu verilmiş kişilerin sonradan idam edilmesi devlet teamüllerine aykırıydı. Hurşit Paşa buna da bir formül buldu: Söz konusu şahısların, tüm suçlarına rağmen devlet tarafından canları bağışlandığı halde sürgün olarak gönderildikleri yerlerde yine huzursuzluk çıkardıkları ve babalarını kurtarmak için Rumeli'deki Arnavutları ve reayayı kışkırttıkları iddia edilerek idamları için ferman gönderilecekti. Böylece rey buyrulduğunu da kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktı. Hurşit Paşa'nın bu teklifi Sultan II. Mahmud tarafından da uygun görüldü. Çünkü Sultan, Ali Paşa'nın oğullarına ve taraftarlarına asla güvenmiyor ve hatta aman isteyerek devlete sığınmalarının altında bile bir hile olduğunu düşünüyordu. Üstelik Rumların da Ali Paşa'ya

zulüm ve müteğallibe gürûhundan ise de müddet-i medîde oralarca kesb-i sît ve kuvvet etmiş zevâtdan olduklarından orada ve Mora'da müstaid-i fesâd ve isyân olan reâyâ baş kaldıramazlar idi. Anın izâle ve i'dâmından sonra Rum fesâd-ı azîmi ve Mora'nın istîlâsı gibi vahîmü'l-âkıbe bir mâdde-i muzırza zuhûra gelmesinden istidlâl olunur. Çünkü asr-ı sâbık ve belki hâlen ve istikbâlen zuhûra gelmiş ve gelecek fenâlıklarda efendinin tuttuğu şu usûl ve ekdiği tohum-ı fesâd semeresinden ma'dûd olacağından Rum fesâdının zuhûruna dahi kendisi mebde' ve bâdî olub şöyleki İşbu Tepedelenli izâlesi keyfiyeti Mora'da müstaid-i hareket-i isyâniye olan ehl-i fesâd reâyâyâ cür'et ve cesâret verdiğiinden başka ol esnâda Eflak Bey'i Karaca Bey asdıkay-ı Devlet-i Aliyye'den olarak galibâ efendiye dahi rivâyet [6] olduğuna göre pek çok şey vermiş ise de ana kanâat etmeyerek ol vakit dîvân-ı hümâyûn tercümânı ve kendisinin muhâlifî olan Mihal Bey Eflak Voyvodalığı'na tâlib ve ol vaktin hükmünce efendiye mebâliğ-i külliye vereceğine müte'ahhid olduğundan mersûmu Bey etdi. Ancak bu husûsu Mecâlis-i Şûrâ'da der-miyân etdikce asdıkayı vükelâ Mihal'in hıyânetinden bahs ile ânın me'mûriyeti mâdde-i fesâdiyeye müncer olacağına dâir ihtârâtda kusûr etmemişler ise de kendisi menfa'at-i mahsûsasıçun kat'â dinlemeyib mersûmun beyliğine istihsâl-i irâde ve müsâ'ade eyledi. Müte'âkıben Karaca'nın hırsı Avrupa'ya fîrârı²⁴ ve Eflak ve Boğdan'da Rum fesâd-ı ma'lûmu ve birbiri ardınca Sakız ve sâ'ir adalarda reâyây-ı Rum'un isyânı mâddeleri zuhûra gelerek bunların def' ve teskîni tedâbirinin müzâkeresi sırasında bu mâddeye mebde' ve sebep Mihal Bey gibi hâmin me'mûriyeti olub bunu bizler vaktiyle ihtâr etmiş idik. Her ne sebebe mebnî ise dinlenmedi. İşte şimdi şöyle oldu, böyle oldu gibi ba'zı vükelâ-yı asr tarafından i'tirâzlı sözler bi'l-ahire kendisine dokunacağını bildiğinden yakasını kurtarmak için fesâdat-ı vâkı'anın töhmetini Rum Milleti'nin hey'et-i umûmiyesine sirâyet etdirdi. Yani Mihal Bey'in zâtında asdikadan olub bu maddede bulunması mücerred bu fesâd-ı umûmî ittifak-ı [7] umûmî üzere olmamış olsa kendisinin içinde bulunmasına kat'a ihtimâl olmadığından elbette Rum Milleti'nin bu fesâdda medhal ve ittifak-ı

destek vermesiyle isyan günden güne büyüyordu ve alınacak bu tedbir isyanın durdurulmasında çok etkili olacaktı. Dolayısıyla söz konusu şahısların bir an önce gizlice sessiz sedasız idam edilmeleri için gerekli emri verdi (BOA., HAT. 48905 A.; Esad Efendi, *a.g.e.*, s.710).

²⁴ Karaca Yanko fîrâr ederken bütün olup bitenin sorumlusu olarak, kendisini Eflak Voyvodalığına atayan Hâlet Efendi'yi gösteriyordu. Bu durum ise Rusya ile Osmanlı Devleti arasında büyük bir krize neden olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bkz: Süheyla Yenidünya, *Hâlet Efendi'nin Hayatı*, s.230-235).

umûmîleri vardır diyerek ve taraf-ı şâhâneyi böylece kandırarak henüz Dersa'âdet'de bir gûnâ fesâd fi'li zuhûr etmediği halde bunda rüesâ-yı milletin medhâl-i umûmîsi olduğu beyânıyla Dersadet'de ne kadar bey ve beyzâde ve sâir rüesâ-yı millet ve cem'iyet-i metropolitân var ise bilâ tahkîk kimini def'aten katl ve i'dâm ve kimini menfâya göndererek orada birer sûret vâz' ile ilhâk ve ifnâ etdirerek ve emvâl ve emlâklarını zabt ve müsâdere eyleyerek²⁵ gûyâ fesâdın öñü Paris'in ibtidâ ki ihtilâlinde gördüğü gibi öyle hareket-i hûnîzane ile alınır mütâla'asına saparak etmediği gadrler ve yıkmadığı hâne ve hânümânlar kalmadı.

Alemi pür şûriş -i ihtilâl ve cihânı karmakarışık ederek eğerçi ba'zı tedâbîr-i serîa ve sevk-i kuvvet-i mukteziyye ile Eflak ve Boğdan da zuhûr eden fesâd yatışdırılmış ve Sakız'da bütün bütün katli-âmm olunurcasına²⁶ def'-i fesâd olunmuş ise de Mora ve havâlisinde zuhûr eden ihtilâlâtın def' ve teskîni mümkün olamayarak nice seneler bunca askerler ve seraskerler ve nihâyetsiz hazîneler sevk ve telefî olunmuş ise de hiç bir fâ'ideyi müfid olmayarak nâ'ire-i fesâd gitdikce alevlenmiş ve nihâyet Mora'nın ve

²⁵ Divan-ı Hümâyûn Tercümanı Kostaki Bey isyancılarla ilişkisinin gün yüzüne çıkması üzerine katledilmiş Derya Tercümanı Haçerlizade Mihalaki de hemen arkasından aynı akıbete uğramıştır (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XI, s. 145-146). Bu idamlardan sonra tercümanlık Fenerli Rum ailelerden alınmak istenmiş, ancak bu işi yapabilecek kimse olmadığından yine Rumların Hayhorum kolundan olan İstavraki Bey Divan-ı Hümâyûn Tercümanlığı'na getirilmiştir. Bununla beraber Rumlara karşı duyulan güvensizlik nedeniyle İstavraki Bey ve oğlu ise Bolu'ya sürülmüş, Hâlet Efendi'nin el altından teşvikiyle Bolu mütesellimi tarafından öldürülmüşlerdir (Ayrıntılı bilgi için bkz: Esad Efendi, *a.g.e.*, s.75-76; ondan naklen Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.XI, s. 166). Ancak bu olay Kaptan-ı Derya Ali Paşa zamanında Bolu'dan donanmaya katılan kalyoncu askerlerinin şehit olması nedeniyle söz konusu kalyoncuların akrabalarının Rumlara duyduğu nefretin bir tezahürü olarak görülmüş ve ört bas edilmiştir (BOA., C.HR. 2274)]. Eflak Voyvodası Kallimaki İskerlet ise, Boğdan voyvodası Mihail Sutzö'nun firarı üzerine görevinden azl edildi. Ancak Rusya'dan çekinen Babâli, İskerlet'i görevinden almakla birlikte bir müddet İstanbul'da Süleymaniye'de bir evde hapis olarak tuttu. İskerlet'in İngiltere ve Rusya elçisiyle haberleştiğinin meydana çıkması üzerine bütün ailesi ve adamlarıyla birlikte Bolu'ya sürüldü (BOA, HAT. 50178). Bu durumdan rahatsızlık duyacağı aşkar olan Rusya'ya ise Eflak voyvodahğının hala İskerlet'in uhdesinde olduğu, ancak Osmanlı Devleti'nin Rumlara artık hiç bir şekilde güveni kalmadığından bir süre Bolu da ikametinin uygun görüldüğü söylendi (BOA., HAT.50163).

²⁶ Sakız Adası isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XII, 36-43. Sakız adasındaki isyandan bir buçuk ay sonra İstanbul'da ikamet etmekte olan 10 Sakız'lı idam edilmiştir. İngiliz Elçisi Lord Strangford 25 Mayıs 1822 tarihinde Londra'ya gönderdiği raporda kendisinin bu idamları engellemeye çalıştığını hatta Canib Efendi'nin merhamet etme niyetinde olduğunu ancak hakkındaki suçlamaları bertaraf etmek isteyen Halet Efendi'nin isteği üzerine söz konusu idamların gerçekleştiğini bildirmiştir. (Foreign Office (F.O.) (Turkey) 78, vol. 108. no. 74)

mülhakatı adaların ehl-i isyân tarafından istîlâsı [8] vuku' bulmuşdur. İşte bir tarafdandır bu fesâdın önü alınmayıp uzadıkça ve ba'zı rü'esâ-yı Rum firâripleri Yunan ve Avrupa taraflarına yayıldıkça ve erbâb-ı fesâdın tezellüm-i hâl ve istihsâl-i serbestîye dâir izhâr-ı mâfiyü'l-bâllarını mutazammın mahzâr ve arzuhalleri Rusya Devleti ve sâir düvel-i fehîme kabinetolarına dağıldıkça bu ahvâl-i müte'ellime Avrupa'ya ziyâdesiyle te'sîr etmeğe başlayarak Rusyalı hem-mezheplik cihetiyle bunları iltizâm ve Avusturyalı usûl-i bî-tarafiye tamamıyla ihtimâm ve İngiltereli ile Fransalılar dahi hukuk-ı insâniyye ve milliyeyi muhâfazaya kıyâm etmeleriyle Avrupa'ca madde politikaca mes'ele-i azîmeyi ve nihâyet düvel-i selâse beyninde ittifâk ve ittihâdî mücib olarak Devlet-i Aliyye'ce nice muzırr işler ve mülk ve millete mazarratlı şeyleri müntec oldu ki cihet-i tafsîlesi mahallerinde zikr ve beyân olursa gerekdir. Efendi ise işte fesâd büyüyüp alevlendikçe muhâfaza-ı zât ü ikbâl dâ'iesine düşmekle vükelâ ve me'mûrînden kimisi meclisde şöyle demiş kimi hârîcde böyle söylemiş diyerek kimini azl ve te'dîb ve kimini nefy ve ta'zîb etdirmiş ve ba'zı sudûr-ı ulemâ ve bi't-tahsîs şuyûh-ı İslâmiyyeden Dürriyade ve bilfi'l şeyh'ü-l islâm-ı vakit olan Hacı Halil Efendi'yi nefy ve iclâ etdirib iyâliyle beraber esnâ-yı râhda birer takrîb tasmîmen ve muhnûkan imâte etdirmiş²⁷ ve sudûr-ı vakit bulunan [9] zâtları hatta Benderli Ali Paşa²⁸ gibi zât-ı şecî' ve cesûru yeni sadârete gelib bir hafta bile icrâ-yı hükûmet etdirmeksizin gûyâ kendi hakkında sû-i kasdı olduğunu anladığından takrîbini bularak azl ve nefyine tahsîl-i müsâ'ade ve müte'âkıben katl ve i'dâmına istihsâl-i irâde etmişdir²⁹. O asırda kurenâdan

²⁷ Hacı Halil Efendi ve eşinin sonunu hazırlayan olay Boğdan isyanını haber alan Sultan II. Mahmud bütün Rum reayasının katl edilmesi için emir vererek İstanbul'da bu işi ifa etmesi için yeniçeri ağasını görevlendirmesiyle başlamıştır (20 Mart 1821). Hâlet Efendi de kendisi hakkındaki iddiaları yalanlamak istercesine Sultanı desteklemiştir. Ancak Şeyhülislam Halil Efendi biraz müddet istemiş sadrazam Seyyid Ali Paşa da zar zor şeyhülislama katılmıştı. Hâlet Efendi ise II. Mahmud'un yanından çıkan ikiliye bundan sonra ne olacağını soruyor ve hiç beklemediği bir cevap alıyordu. Şeyhülislam Halil Efendi ona yönelerek "*şimdiye kadar her işi kendi mezakına uydurarak voyodalıkları hanedân-ı erbaaya tahsis ve Mihail gibi bir genç oğlanı voyodalığa sevk etmek gibi hod be hod rey-i nâ becâ ile bunca ashâb-ı ümmiyyeyi meyûs ettin, işi bu pereseğe getirdin. Şimdi çâresini bizden mi soruyorsun. Var imdi ne halin var ise gör*" diyerek onu suçlayınca ikili arasında şiddetli bir münakaşa çıkmıştı (Şanizade, a.g.e., C. III s.198-199; Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., C. XI, s.127-128). Halil Efendi bu cüretini azledilerek ödeyecek, ancak bununla da Hâlet Efendi'nin hışmından kurtulmayarak hanımını da feci bir şekilde kaybedecektir (ayrıntı için bkz: Şanizade, a.g.e., C.IV, s.137-139).

²⁸ Hayatı hakkında bkz: Şevket Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (yay.haz. Nuri Akbayar), C. I, İstanbul 1996, s. 276

²⁹ Bir meşverette Hâlet Efendi gayrimüslimlerin hepsinin ittifak ederek birlikte çalıştıklarını, güçlerini azaltmak için birazının katl edilmesini önermişti. Ancak Benderli "*yok yok lâzım*

Silahdâr-ı meşhûr Ali Ağa nevmâ kendisine mu'ârız-ı ikbâl olduğundan anın dahi def' ve izâlesi kaydına düşüb Mısır Valisi tarafdarlığı ithâmıyla ke'enne kendisinin tervîc-i madde-i matlûbesinde ocağ-ı mülgâ takımını dahi elinde silah gibi kullanmakda olduğundan ağa Enderûn'dan def' olunmaz ise Cuma günü selamlığa giderken ocaklı takımı ahz ve izâle eyleyeceklerine dâ'ir fesâdli sözler çıkarıb ânın ise ocaklıda bulunan ba'zı casûs ve tarafdarı kendisine ihtâr-ı hâl ve keyfiyyet etdiğinden bu cihetle kendisi evvel davranarak ocaklıdan el ve dil celb ve tedârüki ile Hâlet Efendi bu cihâmî harâbe ve âlemi ihtilâle vermiş olduğundan def' ve tardı lüzûmuna dâir ihtâr vuku' bulduğundan ve o aralık sadâretten infisâli vuku' bulmuş olan Salih Paşa³⁰ her ne kadar efendinin ber keşîdesi ise de eyyâm-ı sadâretinde muhakkar ve bayağı dalkavuşu mesâbesinde olduğundan hengâm-ı azlinde ba'zı rivâyete göre taraf-ı şâhâneye gönderdiği haberde (eğerçe ben efendinin mukaddema lûtfi ve sehâbetini [10] görmüş isem de velini'metim olan Devlet-i Aliyye'ye daha ziyâde sadâkatim olduğundan hakikat-i hâli beyân etmeğe mecbûrum ki efendi bâb-ı saltânâtdan def' olunmadıkca bu fesâdların önü alınamaz) gibi ba'zı ilkaâtı vuku' bulmuş ve sâir esbâb-ı âdîde terâküm etmesi cihetle ol vakit sadârete gelmiş olan Bostancıbaşı Deli Abdullah Paşa³¹, Efendi'nin tard ve nefyine istihsâl-i irâde-i seniyye ile

olan, suçlu olan katil olunmalıdır. Vayışecesine bakılırsa böyle bir takım başsız çoluk çocuğu silahlandırıp da payitaht-ı padişahide fukara-yı ra'iyeti katle müsâ'ade gösterenlerin hakkından gelinmelidir" diyerek bir kere Hâlet Efendiye dikkatli baktıktan sonra tekrar hazır olanlara dönerek "*bakın padişahımız bizden ittîfak ister, benimle ittîfak edecek misiniz yoksa ne edeceksiniz, bana şimdi cevap verin*" diyerek sözlerine son verdi (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XI, s. 169-170). Benderli açıkça Hâlet Efendi'yi suçluyordu ki buna mecliste hazır bulunanlar içerisinde en fazla şaşırın Hâlet Efendi oldu. Benderli bu olayın hemen arkasından II. Mahmud'la görüşerek Hâlet Efendi'nin azl edilmesini istedi. Ancak yeniçeri gibi bir kuvveti elinde bulunduran Hâlet Efendi'nin azl edilmesi Sultan için hiç de kolay değildi. Üstelik yeni sadrazamın bir devlet adamından çok bir levent gibi davranması da pek hoşuna gitmiyordu. Bu yüzden kesin bir cevap vermedi. Ama hemen ertesi gün görünürde hiç sebep yokken Benderli'nin azl edilmesi Hâlet Efendi'nin meşveret meclisinde maruz kaldığı durumun intikamını aldığını ve Sultanın da hala onun etkisinden kurtulamadığını göstermektedir. Kıbrıs'a sürülen Benderli'nin ise ölüm emrini görünce "*eyvah evvel icrâ sonra inhâ etmeli imiş*" demesi (*a.g.e.*, s. 170) Hâlet Efendi hakkındaki düşüncesini açıkça ortaya koymakta, yaftasında Rum milletini isyana teşvik etmekle suçlanması ise Hâlet Efendi'nin gazabının ne derecede şiddetli olduğunun kanıtıdır.

³⁰ Hayatı hakkında bkz: Şevket Süreyya, *a.g.e.*, C. V, s. 1473. Salih Paşa'nın, Halet Efendi'nin güdümünde olduğu Ahmed Cevdet Paşa'nın da verdiği bilgiler arasındadır (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.XI, s. 172).

³¹11 Kasım 1822/25 Safer 1237 tarihinde Sadrazam Salih Paşa'nın azl edilmesiyle yerine Kaptan-ı Deryalık da yapmış olan Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfı ve Boğaziçi Anadolu

hemen ol günü Beşiktaş'da olan sâhillânesinden Üsküdar'a nakl olunmuş ve orada kendisi Mabeyn-i Hümâyûn'a arıza takdîmiyle nefis ve canına sû-i kasd olunmayacağına dâ'ir hatt-ı hümâyûn istihsâl etdirerek ibtidâ İzmir'e³² ve ba'dehu Konya'ya nefy ve iclâ kılınmış³³ ise de arkasından husemâsı ol kadarıyla kanâat itmeyerek i'dâm ve izâlesine tahsîl-i irâde ile fermân-ı kazâ ceryânı kendisinden evvel âlâ tarîkı'l-isti'câl Konya'ya irsâl olunub³⁴ keyfiyet-i irâde-i katı'a efendiye ifâde olundukda te'mînata dâ'ir kendisinde dahi hatt-ı hümâyûn olduğunu beyân ederek sûret-i afvını Dersa'âdet'e yazdığı mübâşire ifâde ile tevkîfini istemiş ise de yedinde olan fermânın

Sahili Muhafızı Abdullah (Hamdullah) Paşa sadrazam olmuştur (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. XII, s. 56).

³² Sâdik Rifat Paşa Hâlet Efendi'nin sürgün yeri olarak İzmir'i göstermektedir. Ancak bu yanlış bir bilgidir. Sultan II. Mahmud yeniçerilerin ve Hâlet Efendi muhaliflerinin seslerini kesmek için Hâlet Efendi'yi görevinden almakla beraber söz konusu grupların kendi istediklerinin yapıldığını göreyerek şımarmamaları için de Hâlet Efendi'yi İstanbul'a çok yakın bir yer olan Bursa'ya sürmüştür. (BOA., HAT. 24323)

³³ II. Mahmud, Hâlet Efendi'nin sürgün dahi olsa Bursa gibi İstanbul'a yakın bir yerde olmasından rahatsızlık duyuyordu. Ona göre senelerdir kendisine çeşitli vesileler ile geniş bir çevre oluşturan, her türlü fitnenin yolunu bilen ve üstüne üstlük maddi birikimi bir hayli fazla olan Hâlet Efendi bir şekilde sürgünden kurtulmak için çabalayacak ve elindeki her gücü kullanacaktı. Dolayısıyla Sultan artık Hâlet Efendi'nin ortadan kaldırılmasını ilk başlardaki gibi yeniçeri ve muhaliflerinin ağzını kapatmak için değil devletin bekası için gerekli görüyordu (BOA., HAT. 24334). Hâlet Efendi'nin Bursa gibi yakın bir mahalde olmasından da rahatsızlık duymaya başlayan II. Mahmud, Sadrazam, kethüda, reis ve eğer gerekirse çavuşbaşının da katılacağı bir meşverette bu konunun tartışılmasını daha uzak bir yere sürülmesini uygun görürlerse hemen kendisine bildirmelerini istiyordu. Tabii bütün bu olup biten çok gizli tutulmalıydı. Sultanın isteği üzerine toplanan meşveret meclisi üyeleri Hâlet Efendi'nin sürgün yerinin Bursa'dan daha uzak olan Kütahya, Ankara veya Mevlevî tarikatına mensup olması sebebiyle Konya olabileceğine karar vermişlerdi (BOA., HAT. 24324). II. Mahmud'un bu kararı onaylamasıyla Hâlet Efendi'nin sürgün yeri Bursa'dan Konya'ya çevrildi. (BOA., A.MKT 1722/24).

³⁴ Hâlet Efendi'nin yeniçeri desteğini tamamen kaybettiğine emin olan Sultan, Hâlet Efendi'nin idamına karar veriyor ancak bu işin mümkün olan en kısa sürede ve sessiz sedasız hiç şüphe çekmeyecek şekilde halledilmesini istiyordu (BOA., HAT. 24324). Bu işi layıkıyla yapacak şahıslar araştırılarak Kuru Ağası Arif Ağâ üzerinde karar kılındı (BOA., HAT. 24326). Arif Ağâ hemen yola çıkarıldı ve hiçbir yer de oyalanmayarak doğru görev yerine gitmesi ve fırsatını bulur bulmaz Hâlet Efendi'yi idam etmesi tembihlendi (BOA., HAT. 24327). Konya mütesellimine de Hâlet Efendi'nin idam edileceği bildirildi (BOA., MHM MKTM no:8, s. 270, hkm: 1032). Arif Ağâ kendisine verilen emirler doğrultusunda hareket etmiş, Hâlet Efendi'nin Konya'ya girdiği gün o da şehre varmıştı. Hâlet Efendi ilk iş olarak Mevlana türbesini ziyaret etti. Arif Ağâ, ise Hâlet Efendi için hazırlanmış Çelebi Efendi'nin evinde onu beklemeye başlamıştı. Başında Mevlevî sikkesiyle eve gelen Hâlet Efendi'yi kılıç gaytanı ile boğarak öldürmüş ve kesik başını derhal tatarlar ile İstanbul'a göndermişti (Esad Efendi, *a.g.e.*, s.138).

tarihi irâde-i evveliden muahhar ve bilâ târih icrâ-yı ahkâmı mukarrer olduğuna dâ'ir cevâb verildiğinden “Bir benim gitmekliğim ile cihân ıslah olunacak ise bin canım olsa uğûr-ı şâhâneye fedâ ederim” diyerek ser [11] teslîmi dest-i kazâya i'tâ ve akabinde kârı encâm ve kendisi ifnâ ve i'dâm olunmuşdu. Efendi-i müşârünileyhin şekil ve şemâ'îli uzun boylu, mülehhemce, esmerü'l-levn müdevver yüzlü, beşûş ve kumral sakallı hîn-i irtihâlinde sinni altmışa karîb olub zâten dahi ashâb-ı dirâyet ve kıyâsetten natûk ve mezâmîn sinaş ve letâ'ife mâ'il hîle ve desâ'ide yed-i tûlu sâhibi dâ'ima niyet-i hakîkasını ketm ve ihfâ eder ve kendisini tavren ve lisânen başka sûretde göstererek istediğini lâyıkiyla iğfâl eyler. Ve vikaye-i zât ve ikbâli için cihânı fedâ eder. Hûnrîz ve gaddâr ve ziyâdesiyle ayyâr ve hilekâr olub istediği şeyi icrâ ve istemediğini ilgâda yeniçeri ocağını âlet-i fesâd ederek taraf-ı âliyi dâ'ima ihâfe eylediği ba'zı rüvât-ı mevsûkadan mervîdir. Kendinin fettân ve gaddâr olduğunu ba'zı nüdemâsı telmîh ve îmâ ve kendisi dahi itirâf ve inbâ eylediği mesmû' olub şöyle ki: Birgün bağçede gezer iken ba'zı nâ-bemahal dikilmiş bulunan incir ağacını çıkarıp atmasını tenbîh etdikde zürefâ-yı nüdemâsından biri “bu size lâzım olur” diyerek istediğinin ocağına dikersiniz darb-ı meselini irâd ile zulûmkâr bir gün dahi uyur iken “artık efendiyi uyandırsanız” denildikde “ikâzıyla mazharlık olmayız” cevâbıyla fitne-i nâ'ime olduğu mazmûnunu işrâb eylediklerinde kendisi de meğer uyanık [12] olarak işidib darılmaması zımnen i'tirâfını iş'âr etmesinden başka ba'zı mahremi olan zevât-ı ilmiyeye dahi “ben şimdi gûyâ minârenin aleminde bulunuyorum” deyu zirve-i ikbâlde bulunduğunu beyân ile “minârenin kapısından girene ve şerefeye çıkana bir şey demeyib lâkin kurşununa doğru el uzatanların yanımda bulunan bıçak ile parmaklarını keserek kendilerini minârenin dibinde bin parça bulurlar” deyu derece-i gadrini ikrâr etmiştir. Efendinin bu felâketinden sonra bakıyye-i beliyesi olan Rum fesâdı gailisiyle nice seneler Devlet-i Aliyye uğraşarak defî ve teskîni kabil olmadığından bi'l-ahire düvel-i fehîme-i selâse ki İngiltere ve Fransa ve Rusya devletleri Rumları iltizâm ile Mora'nın serbestiyetini ba'zı şerâ'it-i imtiyâziye ile Devlet-i Aliyye'ye teklîf ve isrâr etmeğe başlayıp hatta esnâ-yı fetrette Rum Patriki'nin salbı³⁵ ve sâ'ir rüe'sâ-yı milletin

³⁵ 22 Nisan 1821'de Patras Vaka'sıyla başlayan Mora İsyanı'ndan bir gün önce mühr-i hümayûnu alan Benderli Ali Paşa, Patras Vak'ası'nın yaşandığı gün, isyanın müsebbiplerinden biri olarak gördüğü Rum Patriği Grigoryos olmak üzere Kayseri, Edremit ve Tarabya metropolitleri ile halktan beş kişiyi idam ettirdi. Ancak Grigoryos idam edilmeden önce bir karışıklık çıkmaması için yeni patrik seçtirilmiş ve patrikhane civarı yeniçeri ağası tarafından kontrol altına alınmıştır (BOA., HAT. 51285). Şanizade, Patrikhane'nin orta kapısında üç gün asılı kalan Grigoryos'un cesedinin, denize atılması görevinin sultan

i‘dâmi sıralarında Rusya Devleti hem-mezheplik cihetiyle Rumları sehâbet ederek bunlara dair dürlü takrîrler takdîm ile taraf-ı Devlet-i Aliyye‘den işgâ olunmadığından Rusya sefiri Istragonofı dahi fesh-i sefâret iderek devleti canibine gitmiştir. O aralıklar dahi birbirini müte‘âkıb sadrâzamlar azl olunub hatta Galib Paşa gibi politikaşinâs zât dahi sadârete gelmiş ise de bir şeye muvaffak olamayarak diğer taraftan ise Rusyalı Bükreş [13] Mu‘âhedesi‘nin pes-mânde olan mevâdd-ı bakıyyesinin icrâsı yani Sırplu serbestîsinin tamamı-i îfâsı ve tazmîn-i ticâret için kırk elli milyon gurûşun i‘tâsı ve ba‘zı mevâddın tesviyesi sûretlerini iddiâ etmekle ricâl-i Devlet-i Aliyye‘den Hadi Efendi ve kibâr-ı ulemâdan Vakayî‘ İbrahim Efendi murahhâs-ı evvel ve sâni ta‘yîn³⁶ ve Akkirman mahall-i mükâleme tahsîs olunarak i‘zâm olunmuşlar idi. Devlet-i Aliyye‘nin o aralık bulunduğu hâl-i buhrân ve Mora ve havâlîsinin imtidâd- ı fetret ve tuğyânı ve diğer taraftan Rusyalı‘nın dürlü metâlib-i reddiye ve düvel-i selâsenin Rum Milleti‘nin serbestîsini iltizâm etmeleri cihetle Devlet-i Aliyye‘nin tahsîl-i kuvvet etmesi ziyâdesiyle ehemm ve elzem görünüb ol vaktin hükmünce ise kuvvet-i mevcûde ulemâ ve yeniçeri tâ‘ifesi muhtell ve müşevveş olarak o hâli ile hiç bir şeye teşebbüs olunamayacağından imkânı mertebe bunlara bir nizâm verilmesi lâzım gelmekle ol vaktin hükmünce yine bunların içlerinden mu‘allem tüfenk endâz neferâtın tertîbi tasmîm olunarak ve kendilerine dahi ta‘ahhüd etdirerek mübâşeret olmuş iken Devlet-i Aliyye‘nin bu tedbiri isyân ve tuğyânları tecrübe olunmuş düşmâ- dâhilî gibi ehl-i fesâd eline silâh vermek ve kendi aleyhine kullanmak kabîlinden bir sû-i tedbîr olduğuna bu

tarafından Yahudilere verildiğini yazmıştır. Ancak Vak‘anüvis Esad Efendi bu bahsin geçtiği sayfanın kenarına “*haşa karihadan değildir belki bazı sıfahaman Hâlet-i garibe ilkasındadır*” diye not düşerek (Şanizade, *a.g.e.*, C. IV, s.32) bu işin altında da Hâlet Efendi‘nin olduğunu işaret etmiştir (Şanizade‘de yer alan bu notun Esad Efendi‘ye ait olduğu Ahmed Cevdet Paşa tarafından ileri sürülmektedir. Bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C.XI, s. 164).

³⁶ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 28 Mayıs 1812 tarihinde imzalanan Bükreş Anlaşması‘nda [(*Muahedat Mecmuası*, C. IV, 1298, s.49-57; İlkin Erkutun, *Mevridü‘l-Uhûd 1812 Bükreş Anlaşması ile İlgili Galip Paşa Evrakı*, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 96-103); İlmihan Sağlamdemir, *Mecmû‘a-i Vekâyi‘-i ‘Asr-ı Mahmûd Hân-ı ‘Adli*, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s.145-156.] halledilemeyen, Eflak Boğdan voyvodalarının atanma şartları ve Sırbistan‘ın nihai durumu gibi meseleleri çözümlenmek için yapılacak olan Akkirman Anlaşması‘nın ön görüşmeleri için Anadolu Muhasebecisi Esseyid Mehmed Hadi Efendi murahhas-ı evvel, Sofya Kazaskeri Esseyid İbrahim İffet Efendi murahhas-ı sâni olarak atanmışlar (Muahedat Mecmuası, 1298, s. 58) ve 29 Mayıs- 8 Haziran 1826 tarihinde Vidin‘e doğru yola çıkmışlardır (Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, C. I, İstanbul 1999, s. 87). Akkirman Anlaşması ise 7 Ekim 1826 tarihinde imzalanmıştır (Anlaşma metni için bkz: *Muahedat Mecmuası*, C. IV, s. 58- 70).

bâbda bir ibret ile ve vikaye-i semedâniye zuhûruyla bağteten yeniçerilerin zorba [14] kalkmaları ve alenen isyânları vuku' bularak izmihlâllerinin vakt-i merhûnu gelmiş olduğundan Devlet-i Aliyye her dürlü üzerlerine gâlib gelerek 1241 Şevvâli devr-i Mahmûd Hâni de a'zam-ı vuku'ât-ı hayriyeden olarak yeniçeri ocağının külliye-i mahv ve ilgâsına ve selâtin-i mâziyye-i Osmaniye'den hiç birinin muvaffak olmadığı sûrette Asâkir-i Mansure nâmıyla düvel-i muntazamada olduğu üzere neferât-ı muntazama tertîb ve tahrîri maddesine muvaffak olunmuş ve bu vuku'ât-ı hayriyenin sûret-i tafsîlatına dâ'ir tarih-i vuku'unu mutazammın (Üss-i Zafer) nâmıyla risâle-i matbû'ası derdest olduğundan bu mahalde tafsîlden sarf-ı nazar kılınmıştır. Bu yeniçeri tâ'ifesi vâkı'a mukaddemleri Devlet-i Aliyye'nin seferlerde pek çok işine yarayarak ekser fütûhâta bâ'is olmuşlar ise de git git içlerine fesâd karışarak ve ba'zan dahi âlet-i fesâd ittihâz olunarak nizâmları nizâmsızlıkta ve yararlıkları yaramazlıklara mübeddel olmağla vücûdları Devlet-i Aliyye'ye mahz-ı hasarât ve seferlerde hey'et-i ictimâ'iyeleri bayağı âlet-i hezîmet olduğundan bunların bütün bütün nâm ve isimlerinin sahîfe-i âlemden kaldırılması mahz-ı isâbet ve ayn-ı kuvvet ve miknet olmaktan başka yüz elli seneden beri Avrupa devletleri ta'lîmleri asker tedârikiyle [15] fûnûn-ı harbiyyeye nizâm vermiş iken asâkir-i nizâmiye tedârik ve tanzîminden geri kalması ziyâdesiyle te'essüf olunur bir mâdde olduğu halde lûtf-ı hakla Devlet-i Aliyye'de dahi asâkir-i mu'alleme tanzîm ve teşkîline muvaffak olmasını büyük kuvvet ve bayağı saltanat-ı seniyyenin yeniden ihyâsını müntec bir keyfiyyet-i bâhirü's-şevketdir. Ancak te'yîd ve te'sîs-i nizâmları ancak biraz zaman te'ennî olunarak sefer kapısı açılmamak vâcibe-i umûrumuz iken ke'enne mukaddemlerde vuku' bulan seferlerde zuhûra gelen hezîmet yalnız yeniçeri tâ'ifesinin adem-i nizâm ve sebâtlarından neş'et etmiş ve onların kaldırılmasıyla esbâb-ı hezîmet ber-terafı olarak kuvvet-i asliye-i Devlet-i Aliyye kemâ-kân mevcûd bulunmuş gibi zann olunub bu zann-ı bâtil te'eyyüd etmekle çok geçmeden 1243 senesinde vuku' bulan Rusya Seferi'nin küşâdına bâdî ve neticesi vahâmeti mü'eddî olmuşdur. Şöyle ki: Akkirman Mu'âhede'si'nin kabûl ve icrâsıyla yani Sırp'lılara nevâhi-i mebhûse ve ba'zı Rusya tüccârına tazmînât-ı ticâret ve Mora'da Rumlar hakkında ba'zı mertebe serbestlik i'tâsıyla sefer beliyesi açılmaksızın maslahatın bitirilmesi kabil ve husûsuyla Rumların serbestliğini düvel-i selâse-i hamîye ya'ni Rusya ve Fransa ve İngiltere devletleri müttefikan iltizâm edib Devlet-i Aliyye'ye bu bâbda ısrâr etmekde oldukları hâlde şöyle bir ısrârın [16] def'i müşkil iken ol vakit ser-kârda bulunan vükelâ-yı devletden kiminin ta'annüd ve adem-i vukûf ve kiminin hubb-ı câh ve müdâhane ve dürlü ağraz-ı hafîye ve zâtîyelerine mebnî maslahatın hak

ve hakikâtini doğruca taraf-ı saltanata arz ve beyânda kusûr etmelerinden nâşî netîce-i hâl düvel-i selâse elçilerinin üçünün birden buradan fekk-i râbîta-ı ikamet ve terk-i sefâret etmelerine ve Navarin'de Devlet-i Aliyye donanmasının İngiltere donanması tarafından külliye ihrâk olunmasına³⁷ müncer olmaktan başka bi'l-ahire Rusya sefer-i beliyyesi açılarak ibtidâ Hüseyin Paşa ordu-yı mahsûs ile Şumnu'ya me'mûr ve müte'âkıben sadr-ı vakit bulunan Selîm Paşa serdâr-ı ekremî ve livâ-ı sa'âdet ordusuyla ta'yîn ve ihrâc olunub henüz Aydos Kazası'na varır varmaz Varna Kalesi'ne bizzât Rusya İmparatoru donanmasıyla gelerek muhâsara ve tazyîk etmesinden dolayı Varna Kalesi'nin teslim ve istilâsı vuku' bulmağla sadrâzam Selîm Paşa'nın adem-i mu'âvenet töhmetiyle* azl ve nefy ve müsâderesi zuhûr ederek yerine Varna Muhâfazası'ndan çıkmış olan Kapudân-ı Deryâ İzzet Paşa'nın makam-ı sadârete me'mûriyeti icrâ' olunmuş [17] ise de ol dahi muvaffak olamayarak üç dört ay zarfında azl ve teb'îd ve yerine Rumeli Valisi Reşid Paşa sadâret-i uzmâ mesned-i âlîsiyle tes'îd(?) oldu. Eğerçe bunun gününde ibtidâları musâlahanın akdi tensîb olunmuş ise de rikâb-ı hümâyûn tarafından müsâ'ade olunmadığından muahharan Külekçe³⁸ Muharebesi'nde taraf-ı hasım bayağı mağlûb olmak derecesine gelmiş iken ba'zı mühimmât arabalarının* tutulması tefrikât-ı külliye ve hezîmet-i askeriyeye sebep olarak Rusyalının Balkanların beru tarafına gelmesini ve Edirne'yi istilâ etmesini ve bayağı karagolları Silivri havâlisine gelmesini müntec olmağla Edirne Mu'âhedesi gibi vakı'â-ı müte'ellime ile Anapa ve Ahıska ve Çerâkise kalelerinin Rusyalıya terki ve Londra Mu'âhedesi iktizâsınca Mora'nın külliye serbestîsiyle Devlet-i Aliyye'den ayrılarak hükûmet-i müstakille olmuş ve Akkirman Mu'âhedesinin tamamı-i icrâsını ve altı yüz bin kese kadar tazmînat i'tâsını ve daha nice mevâdd-ı muzırrayı zarûrî ihtiyâr ile musâlahaya netîce verilmiştir. [18] eğerçe bunun üzerine ol vakit Halil Paşa ve andan sonra dahi Ahmed Fevzi Paşa sefâretle Petersburg'a gönderilmiş ve tazmînat-ı seferiyyenin biraz tenzîline destres

³⁷ Navarin olayı hakkında bkz: Ahmed Lütfî Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 62-73

* ve müte'âkıben Râmi Çifliği'ne ve sonra Tarabya Sarayı'na mevkeb-i hümâyûn ile zât-ı hazret-i şâhâne livâ-yı sa'âdeti bi'l- istishâb azîmet buyurmuşlar idi.

³⁸ Söz konusu muharebenin adını Ahmed Lütfî Efendi Külekçe (Ahmed Lütfî Efendi, *a.g.e.*, C.2-3, s. 376) Nicolae Jorga ise Gülefçe (Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, İstanbul 2005, s. 290) olarak kaydetmişlerdir.

*Hatta Hâlet Efendi bu ahvâlin netîcesi kendi hakkında dahi vehîm olacağını derk ile Rum fesâdı mümtedd oldukça halk beyninde güft û gû ziyâdeleşerek Devlet-i Aliyye dahi bunun mes'ûliyyetini bana yükleterek i'dâm ederler deyu iki sene havl-ı teveffuh etmiş olduğu ba'zı mahremi olanlardan işidilmiştir.

olunmuş ise de çe fâ'ide ki işbu sefer mâddesi Devlet-i Aliyye'ye malen ve mülken ve politikaca bir çok telefât ve mazarratı müntec olmuştur. Evvelinde yalnız Akkirman Mu'âhedesi kabul olunarak Mora'nın serbestîsiyle yine kaleler eyadî-i İslâmiye'de kalmak ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den vâli oturmak üzere teklîfleri kabûl olunmuş olsa idi ne böyle sefer küşâdını ne bu kadar mülk-i ma'lûm telefî olmaz ve ne de Yunan Hükûmeti'nin meydana çıkmasını müstelzîm olur idi. Egerçe bunların zâhiri kazâ ve kader îcâbından denilir ise de ekser ol vakit vükelâdan bulunan ba'zı zâtların adem-i vukûf ve ma'lûmât ve inâd ve nâbecâ sebâtlarından iktizâ edib mesmû'âta göre ba'zı erbâb-ı tecrübe ve dûr-endîş zâtlar bu seferin açılması ve teklîfât-ı vâkî'anın kabûl olunması pek vahîmü'l-âkıbe bir keyfiyyet olacağını taraf-ı hazret-i Mahmûd Hâni'ye ifâde etmişler ise de Mora maddesi böyle kalmak lazım gelse sâ'irlerine de bir sû-i ibret ve emsâl olur ve sefer ihtiyâr olunmaksızın bunlar kabûl olursa ihtiyar-ı tâb olunmaksızın külfet-i seferiyyeden kaçılarak şöylece bu teklîflerin kabûlünü irtikâb etdiler [19] deyu halkın bir takım erâcif ve fesâdlarına meydan verilir mütâlâ'asına mebnî bu seferin ihtiyârı lâzım gelir deyu cevâb verilmiştir.

Sadr-ı esbâk Sa'id Paşa merhûm bu risâleden bi'l-münâsebe bahs etmiş ve i'âde edeceğini mukerreren va'd eylemişti. Allah taksirâtını afv etsun merhûmun ifâ-yı mevâ'id etmesi nevâdir den olduğunun risâleyi alib görmek kabil olmamışdı. Vefâtında kitablarının kısm-ı a'zamını oğlu Kemal Bey aldığından risâleyi istedim. İfâ-yı va'dde babasına mukaddem olduğundan aradı, buldu, verdi. Ben de istinsâh ile i'âde etdim. Risâleye ehemmiyet verişim Hâlet Efendi'nin tercüme-i hâli olmasından mütevellid idi. Halbuki Hâlet'in tercümesi değil o zamanın şöyle böyle bir tarihçesi olduğu anlaşıldı ise de üşenmedim yazdım. Her hâlde mühîm bir şey değildir.

Seyyid Mahmûd Kemal bin Mehmet Emin Paşa guffireleha

Fi 26 Şaban 1332 fi 7 Temmuz 1330

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Hariciye (C. HR.) nr. 973, 2506, 2274.

Cevdet Dahiliye (C.DH.) nr. 16720, 3728, 9409, 11879.

Hatt-ı Humayun (HAT) nr. 5617, 5815, 8873,18019, 20843, 20894, 20984, 21018 A, 21032 G, 21032 L, 24323, , 24326, 24327, 24324, 24334, 48085, 48879, 48892, 48908 A, 48905 A, 48872, 48879, 48905, 50163, 50178, 51285, 51407.

Kamil Kepeci Defter (KK.d) nr. 22.

Mühimme Mektume (MHM MKTM) nr.8.

Sadaret Defteri nr.357, 358.

Tahvil Defteri nr. 39

Bab-ı Asafî Mektubi Kalemi (A.MKT) Dosyaları 1205/6, 1722/24.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi(TSMA)

E 1264/1, E 7147/1.

Foreing Office (F.O)

(Turkey) 78, vol. 108. no. 74

YAZMA, KAYNAK VE İNCELEME ESERLERİ

AHMED VASIF, *Tarih-i Vasıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi
No: 608, C. II

ABDÜLBAKİ NASIR DEDE, *Defter-i Dervişan*, İSAM, Demirbaş
no:18112,

HÂLET.EFENDİ VAKFİYESİ, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi
Kitaplığı No: 837

ABDURRAHMAN ŞEREF, *Tarih Musahabeleri*, Dersaadet 1339.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C. VIII, X, XII Dersaadet
1309

AHMED RESMÎ EFENDÎ, *Sefinetü'r-Rüesâ*, İstanbul 1269.

Akgün, Ömer Faruk, "İbnülemin Mahmut Kemal İnal", *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000

AKYILDIZ, Ali, "Sâdık Rifat Paşa", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008.

BAŞKAYA, Serhat Şahin, "*Mehmet Mansur Efendi ve Rum Fetretü (Yunanistan İsyanı ve Teşekkülü) Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*", (Marmara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997

BEYHAN, Mehmet Ali, *Saray Günlüğü*, İstanbul 2007

CABİ ÖMER EFENDÎ, *Cabi Tarihi:Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani*, C. I, (Haz.Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003

ÇELİK, Yüksel, *Hüsrev Mehmet Paşa'nın Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005

DAVUD FATİN, *Tezkire*, İstanbul 1271

DERİN, Fahri Çetin, "Tüfengci-başı Arifi Efendi Tarihçesi", *Bellekten* C. XXXVIII, Ankara 1974

DURŞUN, A.Haluk, "XIX. Yüzyılda Adam Yetiştirmede Hanegî-Himaye Usulü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S. IV, İstanbul 1996.

ERKUTUN, İlkin, *Mevridü'l-Uhud 1812 Bükreş Anlaşması ile İlgili Galip Paşa Evrakı*, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997

ESAD EFENDÎ, *Vak'ânüvis Es'ad Efendi Tarihi*, (neşre haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000

GEORGE OĞULLUKYAN. *RUZNAMESİ. 1806-1810 İsyamları*, tercüme ve notlar Hrand Andreasyan, İstanbul 1972

GÖLPINARLI, Abdülbaki *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983

GÜNAY, Bekir, *Mehmed Sadık Rifat Paşa'nın hayatı, Eserleri ve Görüşleri* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992.

HASLUCK, W., *Christianity and Islam Under The Sultans*, C.I, New York 1973.

JORGA ,Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, terc. N. Epçeli, C. V, İstanbul 2005.

KARAL, Enver, *Ziya Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, İstanbul 1940.

MUAHEDAT MECMUASI, C. IV, 1298.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Hâlet Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XV, İstanbul 1997.

PAMUK, Şevket *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2003.

SADIK RIFAT PAŞA, *Müntehabat-ı Âsâr*, Dersaadet 1290.

SAĞLAMDEMİR, İlmihan *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adli*, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.

ŞANİZADE, Mehmed Atallah, *Tarih*, C.I,III,IV, 1284/1867.

TAYYAR-ZÂDE AHMED ATA, *Tarih-i Ata*, C.III, İstanbul 1294.

TEKİNDAG, Şehabettin, “Hâlet Efendi”, *İslam Ansiklopedisi (İ.A)*, C.V/I, Eskişehir 2001.

THE RECREATION, Edinburgh.

ULUDAĞ, Şevki, “Konya'da Hâlet Efendi'nin İdamı”, *Konya Halkevi Dergisi*, S.48, Konya 1942.

ÜLGER, Mustafa, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13/1, Elazığ 2008.

YENİDÜNYA, Süheyla, “Hâlet Efendi'nin Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

-----, XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ta Kölemen Hakimiyetini Kaldırma Teşebbüsleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.182, İstanbul 2009.